

Jonge kinderen en scheiding

'De hechtingstheorie als richtlijn bij beslissingen over de verdeling van zorg- en opvoedingstaken en omgangsregelingen'

De wijze waarop jonge kinderen zich hechten aan hun opvoeder of verzorger is van grote invloed op hun psychische en emotionele ontwikkeling. In de zogenaamde hechtingstheorie spelen de begrippen emotionele veiligheid of emotionele onveiligheid een cruciale rol. Ouderlijke scheiding vormt een risicofactor voor het gevoel van veiligheid dat een kind nodig heeft. De hechtingsrelatie van het zeer jonge kind met (meestal) de moeder zou daarom uitgangspunt moeten zijn bij het vaststellen van een zorg- en omgangsregeling.

1. Inleiding

Het recht van een ouder op en de verplichting tot omgang na scheiding vraagt om een zorgvuldige afweging tussen de belangen van de ouder en die van het kind. In de discussies over een zorgverdeling en omgangsregeling worden echter nog te vaak de rechten en belangen van ouders als uitgangspunt genomen. Een meer kindgerichte regeling houdt daarentegen ook rekening met de leeftijd en ontwikkelingsfase van een kind. Vooral bij de groep zeer jonge kinderen zou daarom gebruikgemaakt moeten worden van de kennis over vroegkinderlijke ontwikkeling. Met name de zogenaamde hechtingstheorie en de ontwikkelingspsychologie bieden daartoe concrete handreikingen.

Baby's en zeer jonge kinderen onder de 3 jaar kunnen zich nog niet of nauwelijks verbaal uiten, waardoor ouders geen weet hebben van wat er in hen omgaat en hoe ze het contact met de andere ouder beleven en ervaren. Veel ouders stellen zich de vraag welke contactfrequentie het meest passend is gelet op het ontwikkelingsstadium van het jonge kind. Ook komt de vraag naar voren of een co-ouderschapsregeling in het belang van het kind is. Uit de rechtspraktijk blijkt dat lang niet altijd rekening wordt gehouden met de mogelijkheden en beperkingen van het zeer jonge kind. Niet zelden worden beschikkingen afgegeven waarin regelingen worden vastgelegd die vanuit ontwikkelingspsychologisch perspectief onjuist zijn en het belang van het kind niet dienen.

Teneinde zorgvuldig een beslissing te kunnen nemen over een zorgverdeling en omgangsregeling voor kinderen jonger dan 3 jaar is inzicht in de

hechtingstheorie en de betekenis daarvan op de ontwikkeling van het kind noodzakelijk. In het artikel wordt een beschrijving van de bedoelde theorie gegeven. Daarnaast worden de hechtingsproblemen en de gevolgen daarvan uiteengezet. Het belang om het proces van hechting als uitgangspunt te nemen bij het maken van een zorgverdeling en omgangsregeling voor zeer jonge kinderen wordt duidelijk gemaakt aan de hand van recente onderzoeksliteratuur. De aanbevelingen en conclusies zijn daarop gebaseerd.

2. De hechtingstheorie

De hechtingstheorie is ontwikkeld door de Engelse psychiater John Bowlby. Hechting beschrijft hij als de poging van het zeer jonge kind om in de nabijheid van zijn ouders te blijven. Die neiging is volgens Bowlby instinctief en heeft voor het zeer jonge kind als doel beschermd te worden tegen de gevaren van het alleen zijn in een bedreigde en/of onveilige omgeving. De opbouw van een hechtingsrelatie tussen verzorger en kind beslaat de periode van kort na de geboorte tot ongeveer drie jaar.²

De betekenis van de hechtingstheorie is uitgebreid wetenschappelijk onderzocht. Zoals Bowlby reeds veronderstelde blijkt uit tal van onderzoeken dat een goede hechting tussen het zeer jonge kind en zijn verzorger/opvoeder een solide basis vormt voor een gezonde ontwikkeling van het kind. Een verstoorde hechtingsrelatie in de vroege kinderjaren is daarentegen een risicofactor voor een gezonde ontwikkeling.³ Zo worden onder andere contact- en relatiestoornissen, aandachts- en leerstoornissen, drugsgebruik, depressiviteit, angst- en stemmingsstoornissen in verband gebracht met een

1. P. Vermeulen is mediator en maatschappelijk werker, alsmede ouderbegeleider binnen een centrum voor kinderen en jeugdpsychiatrie.

verstoorde hechting. Ook meer ernstige psychische problematiek, zoals persoonlijkheidsstoornissen (waaronder borderline), anorexia en automutilatie worden in verband gebracht met vroege hechtingsstoornissen.

3. Vroegkinderlijke ontwikkeling en hechting

Als een baby ter wereld komt is hij voorzien van een aangeboren gedragsrepertoire om in de nabijheid van de verzorger (gewoonlijk is dat de moeder) te komen. Dat doet hij bijvoorbeeld door te huilen, te glimlachen, te zuigen, met oogcontact de moeder te volgen etc. Rond de acht weken begint een baby geleidelijk de ene persoon van de andere te onderscheiden en gaat hij hechtingsgedrag vertonen (dat zijn gedragingen om de verzorger naar zich toe te halen) richting de persoon die op dat moment het meest belangrijk voor hem is, de zogenaamde primaire hechtingsfiguur.⁴

Veel en regelmatig contact met eenzelfde verzorger leidt ertoe dat een baby die verzorgende persoon gaat herkennen en hem of haar als belangrijk gaat ervaren. Dat gebeurt tussen de zesde en achtste levensmaand. De baby is vanaf dat moment in staat om zich meer gericht te bewegen en te grijpen naar objecten en er treedt eenkennigheid op. Het is een 'differentiatiefase'⁵ waarin het kind de scheiding met zijn moeder ervaart en de eerste stapjes naar onafhankelijkheid zet. Hij begint ook meer gericht contact te zoeken met de verzorger, protesteert wanneer hij van die verzorger wordt gescheiden en toont angst voor die scheiding (verlatingsangst).⁶

Vanaf het begin van het tweede levensjaar ontwikkelt het kind langzaam het besef dat de primaire hechtingsfiguur ook bestaat als hij die figuur niet waarneemt (innerlijke representatie). Hij gaat die verzorger ervaren als een 'veilige basis' en gebruikt die basis om de wereld om hem heen te onderzoeken. In afwezigheid van de primaire hechtingsfiguur kan het kind nu ook gebruikmaken van positieve hechtingsrelaties met anderen als veilige basis voor zijn exploratie van de wereld om hem heen.⁷

4. De moeder als hechtingsfiguur

In de regel is de moeder de primaire hechtingsfiguur, maar dat kan in principe ook een ander persoon zijn (bijvoorbeeld de vader). Duurzame hechting vindt ook plaats met andere volwassenen (bijvoorbeeld vaders en grootouders), maar het aantal hechtingsrelaties dat kinderen met verzorgers heeft is beperkt en er bestaat een hiërarchie in sterkte van hechtingsrelaties. Zo is niet iedere verzorger gelijkmatig sensitief en individuele verschillen in responsiviteit beïnvloeden de kwaliteit of de veiligheid van de te vormen hechtingsrelatie. In het algemeen kan met andere worden gesteld worden

dat baby's zich hechten aan mensen die regelmatig beschikbaar zijn en die sensitief reageren op hun signalen en behoeften.⁸

Moederlijke sensitiviteit en veilige hechting zijn sterker met elkaar verbonden dan vaderlijke sensitiviteit en veilige hechting.⁹ Uit onderzoek blijkt dat baby's een sterkere band hebben met hun moeder dan met hun vader.^{10 11} Ondanks het feit dat vaders steeds vaker opvoedkundige en verzorgende taken delen met de moeder, ligt het voor de hand dat baby's de hechtingsrelatie met de moeder als sterker en veiliger ervaren. Een baby voelt zich u eenmaal meer verbonden met degene die hem negen maanden heeft gedragen, in wie hij zich heeft ontwikkeld en van wie hij borstvoeding kreeg. Britton, Britton & Gronwald¹² veronderstellen op basis van hun onderzoek zelfs een verband tussen veilige hechting en borstvoeding (de betekenis van veilige en onveilige hechting wordt verderop in dit artikel uiteengezet).

De hechtingsrelatie met de moeder is dus een belangrijke. Het is de eerste band en wordt een prototype voor latere relaties: Wanneer tussen moeder en kind een hechte band ontstaat, groeit bij het kind een basisvertrouwen.¹³ Daarentegen is een negatieve hechtingsgeschiedenis met (primair) de moeder en (secundair) andere betekenisvolle volwassenen een risicofactor voor tal van problemen.

2. J. Bowlby, *Attachment and loss, Vol.1: attachment*. 1969, New York: Basic Books.

3. E. Carlson, & L.A. Sroufe, (1995). 'The contribution of attachment theory to developmental psychopathology'. In D. Cicchetti & D. Cohen (Eds.), *Developmental processes and psychopathology: Volume 1. Theoretical perspectives and methodological approaches*, 1995, New York: Cambridge University Press. p. 581-617.

4. M.D.S. Ainsworth, M.C. Blehar, E. Waters, & Wall, 5. *Patterns of attachment: A psychological study of the Strange Situation*, 1978, Hillsdale, NJ: Erlbaum.

5. M.S. Mahler, F. Pine, A. & Bergman (1975). *The Psychological Birth of the Human Infant: Symbiosis and Individuation 1975*, New York: Basic Books.

6. M.D.S. Ainsworth, 'Attachments beyond infancy', *American Psychologist*, 1989, vol. 44. nr. 4, p. 709-71.

7. T.M. Horner and M.J. Guyer, 'Infant placement and custody'. In C. Zeanah (Ed.), *Handbook of infant mental health*, 1993, New York: Guilford, p. 462-479.

8. M.E. Lamb, R.A. Thompson, W.P. Gardner and E.L. Charnov, *Infant-mother attachment*, 1985, Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum.

9. J.B. Kelly, M.E. Lamb, 'Developmental issues in relocation cases involving young children: when, whether, and how?', *Journal of Family Psychology*, 2003, 17:193-205.

10. M.E. Lamb et al., 'Effects of Paternal Involvement on Infant Preferences for Mothers and Fathers', *54 Child Development*, 1983, p. 450, 455.

11. E.Z. Tronick, G.A. Morelli & S. Winn, Multiple caretaking of Efe (Pygmy) infants. *American Anthropologist*, 1987, 89, 96-106.

12. J.T. Britton, H.L. Britton & V. Gronwaldt, *Pediatrics*, 2006, 118; e1436-e1443.

13. J. Cassidy & P.R. Shaver (red.), *Handbook of attachment: Theory, research and clinical application*, New York: Guilford 1999.

5. De vreemde situatietest

De Amerikaanse ontwikkelingspsychologe Mary Ainsworth¹⁴ ontwikkelde een methode om het hechtingsgedrag empirisch te onderzoeken, de zogenaamde 'vreemde situatietest'. Die test is een observatieprocedure voor kinderen van twaalf en achttien maanden. Een kind wordt in een neutrale ruimte geconfronteerd met een onbekend persoon en wordt tweemaal kort gescheiden van en vervolgens herenigd met de moeder. De test duurt ongeveer twintig minuten.

Na vertrek van de moeder uit de observatieruimte voelt het kind zich onveilig en zal hechtingsgedrag (stress) vertonen (hij gaat bijvoorbeeld huilen). Bij moeders terugkomst wordt de stresservaring verzacht en het kortstondig geschonden vertrouwen hersteld. Het kind zal contact zoeken met de moeder en vertoont vervolgens weer exploratiegedrag (hij gaat bijvoorbeeld weer met het speelgoed spelen).

6. Hechtingsstijlen

Ainsworth bekeek de kinderen tijdens de hereniging op een aantal gebieden (nabijheid of contact zoeken, contact handhaven, vermijden, afweren, moeder zoeken tijdens afwezigheid, interacties met de moeder) en kwam op drie hechtingstypen van kinderen: veilige hechting, angstig-vermijdende hechting en angstig-ambivalente hechting. Main en Solomon¹⁵ voegden daar een vierde hechtingsstijl aan toe, de zogenaamde gedesorganiseerde hechting. Van Ijzendoorn¹⁶ merkt over die laatste hechtingsstijl het volgende op: 'Gedesorganiseerd gehechtheidsgedrag spiegelt een acuut dilemma in het kind dat het niet kan oplossen: de ouder is tegelijk bron van angst en de enige mogelijke beschermer tot wie het zich kan wenden.'¹⁷

Er worden dus vier verschillende soorten hechtingspatronen onderscheiden:¹⁸

- A. Angstig/vermijdende hechting;
- B. Veilige hechting;
- C. Angstig/ambivalente hechting; en
- D. Gedesorganiseerde hechting.

De hechtingspatronen A, C en D worden als onveilige hechtingspatronen omschreven. Onveilige hechtingspatronen van het type A en C kunnen leiden tot psychische problemen. Gedesorganiseerde hechting (type D) in de vroege jeugd heeft een voorspellende waarde voor zeer ernstige psychische problemen in het latere leven (psychopathologie).¹⁹

7. Hechtingsproblemen

Als gevolg van onveilige hechting kan zich bij het kind een zogenaamde hechtingsstoornis ontwikkelen. Niet in alle gevallen leidt onveilige hechting

overigens tot een hechtingsstoornis, maar onveilige hechting is wel een risicofactor. Als hulp aan en ondersteuning van het kind (liefst in een zo vroeg mogelijk stadium) niet wordt geboden leidt dat onvermijdelijk tot psychopathologie, dat wil zeggen; tot ernstige psychische problemen, zoals een hechtingsstoornis.²⁰ Zo'n verstoord hechtingsproces kan blijvende gevolgen hebben voor de ontwikkeling van het kind. Ook in het latere leven kan een verstoorde hechtingsrelatie leiden tot tal van problemen, die reeds eerder beschreven werden.

Er worden verschillende soorten hechtingsproblemen onderscheiden. Het 'Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders' (kortweg DSM-IV) is een Amerikaans handboek voor diagnose en statistiek van psychische aandoeningen dat in de meeste landen als standaard in de psychiatrische diagnostiek dient. De laatste editie (verschenen in 2000) erkent alleen de zogenaamde 'reactieve hechtingsstoornis'.²¹

Bij een reactieve hechtingsstoornis volgens de DSM classificatie is er sprake van een 'duidelijk gestoorde en niet bij de ontwikkeling passende sociale bindingen in de meeste situaties, beginnend voor het vijfde jaar'. De stoornis wordt verklaard door inadequate zorg (aanhoudende veronachtzaming van de basale emotionele en/of lichamelijke behoeften van het kind of het herhaald wisselen van de vaste verzorger, hetgeen de vorming van een stabiele hechting verhindert, bijvoorbeeld frequent veranderen van pleegouders). Onderzoek en klinische praktijk tonen aan dat hechtingsproblemen meer verschijningsvormen hebben dan in de DSM wordt beschreven. De indeling volgens Zeanah en Boris²² is tegenwoordig het meest geaccepteerd. Daarbij worden de verstoorde hechtingsrelatie, de verbroken hechtingsrelatie en de geen-hechtingsrelatie onderscheiden. Binnen het onderwerp van dit artikel gaat met name de aandacht uit naar de verstoorde en de verbroken hechting.

Bij verstoorde hechting heeft het zeer jonge kind een voorkeur voor een hechtingsfiguur (waarmee hij in principe een veilige hechtingsrelatie heeft), maar is de relatie met deze verzorger ernstig verstoord. Dat blijkt bijvoorbeeld uit gedrag van het jonge kind dat zeer aanklampend is en geremd (geen exploratie van de buitenwereld) of dat zijn gedrag juist zeer ontremd is (ongebreidelde exploratie, zonder dat het kind contact houdt met de verzorger en risicovol gedrag).

Van verbroken hechting is er sprake indien de band met de primaire hechtingsfiguur plotseling stopt door ernstige ziekte, echtscheiding, sterfte, adoptie, uithuisplaatsing of anders. Het kind krijgt dan te maken krijgt met massale rouw- en verdrietreacties. Vanwege het belang van de hechtingsfiguur gedurende de eerste drie levensjaren suggereren Zeanah en Boris dat het verlies van de hechtingsfiguur voor baby's en zeer jonge kinderen ingrijpen-

der is dan voor oudere kinderen, hetgeen een kind kwetsbaar maakt voor hechtingsproblemen. Zeanah en Boris refereren daarbij aan beschrijvingen van kinderen die hun enige hechtingsfiguur verloren door overlijden of door plaatsing in een pleeggezin. Kinderen die geconfronteerd worden met het trauma van een verbroken hechting lopen het risico problemen te ontwikkelen op het gebied van emotieregulatie (het omgaan met emoties) en tekortkomingen op het gebied van hun sociaal cognitieve ontwikkeling.²³

8. Ouderlijke conflicten en onveilige hechting

Chronische conflicten tussen ouders leiden voor het zeer jonge kind tot onveilige hechting en in veel gevallen tot gedesorganiseerde hechting. Doordat het kind namelijk wordt geconfronteerd met het verschijnsel dat ouders als hechtingsfiguren zowel de bron van onveiligheid zijn als de enig mogelijke beschermers²⁴ ontstaat een mechanisme dat een gezonde ontwikkeling van de emotieregulatie in de weg staat.²⁵

Macfie, Houts, Pressel en Cox²⁶ onderzochten meer specifiek het proces waarop baby's en zeer jonge kinderen worden blootgesteld aan ouderlijke conflicten. Conflicten kunnen ouders er toe brengen om troost en bescherming te zoeken bij het jonge kind. De ouder stapt dan af van zijn rol als partner, leeftijdgenoot of verzorger²⁷ Sroufe et. al, (2005) en het kind richt zich dan op de behoeften van de ouder. Kinderen jonger dan 3 jaar die geconfronteerd worden met die zogenaamde rolomkering bij ouderlijke conflicten lopen het risico ernstig belemmerd te worden in hun ontwikkeling. Het gevolg is vaak een gedesorganiseerd hechtingspatroon en een onvermogen om emoties te reguleren. Hoewel het onderzoek zich daar niet richt op lijkt het verschijnsel van rolomkering zich in sterke mate voor te doen binnen de context van ouderlijke scheiding.

Een meta-analyse van 12 onderzoeken toont het verband aan tussen problemen van jonge kinderen en ouderlijke strijd na een scheiding.²⁸ In de meta-analyse wordt niet de invloed van ouderlijke conflicten bij een scheiding op het hechtingsproces besproken.

9. Hechting en scheiding

Een overzicht van Leon²⁹ richt zich op de risico- en beschermingsfactoren bij jonge kinderen in scheidingssituaties. Leon merkt op dat nog weinig onderzoek is gedaan naar de relatie tussen ouderlijke conflicten na en tijdens een scheiding en de invloed daarvan op het hechtingsproces. Het meest duidelijke onderzoek in dit kader is uitgevoerd door Solomon en George.³⁰ Zij onderzochten in de Verenigde Staten de effecten van een door de rechter opgelegde omgangsregeling tussen kinderen

jonger dan 3 jaar en hun uitwonende vader. Daarbij was de frequentie verschillend en bleven de kinderen soms slapen bij de vader. Tussen de ouders van de bedoelde onderzoeksgroep was er sprake van een spanningsvolle, conflictueuze verstandhouding. Eén van de belangrijkste bevindingen was dat er zich in 34% van de gevallen een gedesorganiseerd hechtingspatroon bij de kinderen ontwikkelde, vergeleken bij kinderen die niet aan een vergelijkbare omgangsregeling deelnamen. Zoals we reeds eerder zagen wordt gedesorganiseerde hechting voor een kind niet alleen als zeer onveilig ervaren, maar is dat patroon een prognose voor ernstige psychische problemen. Het onderzoek toont onder meer aan dat jonge kinderen die op zich een veilige hech-

14. M.D.S. Ainsworth, M.C. Blehar, E. Waters, & Wall, 5. *Patterns of attachment: A psychological study of the Strange Situation*, 1978, Hillsdale, NJ: Erlbaum.

15. M. Main & J. Solomon, 'Discovery of a new insecure-disorganized-disoriented attachment pattern'. In T.B. Brazelton & M.W. Yogman (red.), *Affective development in infancy*, 1986, Norwood, NJ: Ablex, p. 95-124.

16. M.H. van IJzendoorn, *Opvoeding over de grens*, 2008, Amsterdam: Boom Uitgeverij BV.

17. M. Main & E. Hesse, 'Parents' unresolved traumatic experiences are related to infant disorganized attachment status: 'Is frightened and/or frightening parental behavior the linking mechanism?' In M.T. Greenberg, D. Cicchetti & E.M. Cummings (Eds.), *Attachment in the preschool years: Theory, research and intervention*, 1990, Chicago: University of Chicago Press, p.161-182.

18. M.H. van IJzendoorn, *Gehechtheid van ouders en kinderen*, 1994, Houten: Bohn Stafleu Van Loghum.

19. J. Green & R. Goldwyn, Annotation: 'Attachment disorganization and psychopathology: new findings in attachment research and their potential implications for developmental psychopathology in childhood', *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 2002, 43, p. 835-846.

20. L.A. Sroufe, E.A. Carlson, A.K. Levy & B. Egeland, 'Implications of attachment theory for developmental psychopathology', *Development and Psychopathology*, 1999, 11, p. 1-13.

21. Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders, Fourth Edition (DSM-IV). American Psychiatric Association.

22. C.H. Zeanah & N.W. Boris, 'Disturbances and disorders of attachment in early childhood'. In: Zeanah, C.H. (Ed.), 2000, New York: Guilford.

23. J.D. Osofsky, K.D. Pruett, *Young Children and Trauma: Intervention and Treatment*, 2007, New York: Guilford Press.

24. M. Main & E. Hesse, 'Parents' unresolved traumatic experiences are related to infant disorganized attachment status: Is frightened and/or frightening parental behavior the linking mechanism?' In M.T. Greenberg, D. Cicchetti & E.M. Cummings (Eds.), *Attachment in the preschool years: Theory, research and intervention*, 1990, Chicago: University of Chicago Press, p. 161-182.

25. M.J. Cox & M.T. Owen, 'Marital conflict and the development of infant-parent attachment relationships', *Journal of family psychology*, 1997, vol. 11, nr. 2, p. 152-164.

26. J. Macfie, R.M. Houts, A.S. Pressel, M.J. Cox, 'Pathways from infant exposure to marital conflict to parent-toddler role reversal', *Infant Mental Health Journal*, 2008, vol. 29 (4), p. 297-319.

27. L.A. Sroufe, B. Egeland, E.A. Carlson, & W.A. Collins, *The development of the person: The Minnesota Study of Risk and Adaptation from Birth to Adulthood*. 2005, New York: Guilford Press.

28. M.F. Whiteside & B.J. Becker, 'Parental factors and the young child's postdivorce adjustment: A meta-analysis with implications for parenting arrangements'. *Journal of Family Psychology*. 2000, vol. 14, nr. 1, p. 5-26.

29. K. Leon, 'Risk and protective factors in young children's adjustment to parental divorce: A review of the research'. *Family Relations*, 2003, 52, p. 258-270.

30. J. Solomon & C. George 'The effects on attachment of overnight visitation in divorced and separated families: A longitudinal follow-up'. In J. Solomon & C. George (Eds.), *Attachment disorganization*, New York: Guilford, p. 243-264.

tingsstructuur hadden voordat een omgangsregeling met overnachtingen plaatsvond, ernstige psychische problemen kunnen ontwikkelen door een dergelijke opgelegde regeling. Toch hoeven overnachtingen bij de vader (na een scheiding) niet per se te leiden tot gevoelens van onveiligheid bij het jonge kind in de voorschoolse leeftijd.³¹ Daarvoor is het wel noodzakelijk dat er een band tussen vader en het jonge kind bestaat. Die band kan op geleidelijke wijze worden opgebouwd.

Over de effecten van frequente wisselingen van de verblijfplaats op kinderen onder de 3 jaar is nog weinig bekend. De indruk bestaat echter dat deze kinderen veel moeite hebben met de stress van frequente separaties als hun ouders een co-ouderschapsregeling hebben.³² Solomon en Beringen³³ zijn op basis van het onderzoek van Solomon en George³⁴ van mening dat een kind, jonger dan 3 jaar, beter af is in een stabiele thuissituatie zonder veel wisselingen. En volgens Kelly en Lamb³⁵ (2000) zijn korte en frequente contacten te prefereren boven langdurig verblijf bij de ouder die niet de primaire hechtingsfiguur is.

10. Richtlijnen voor een zorg- en omgangsregeling na scheiding

Om hechtingsproblemen na een scheiding te voorkomen moet de primaire hechtingsrelatie tussen (meestal) de moeder en het jonge kind centraal worden gesteld en als uitgangspunt worden genomen bij het maken van een regeling tussen de 'andere ouder' (meestal de vader) en het kind. De richtlijnen daartoe die hieronder volgen zijn onder meer ontleend aan Ram, Finzi en Cohen.³⁶

Gedurende de eerste levensmaanden is het van belang dat het kind een stabiele verblijfs- en leefomgeving wordt geboden.³⁷ De basis voor een zorg- en omgangsregeling wordt gevormd door de cyclus van eten, slapen en wakker zijn van het kind. Als de moeder borstvoeding geeft moet het schema van contacten tussen kind en de andere ouder (de vader) geheel door haar worden bepaald. Rond de zes tot acht maanden krijgt het kind te maken met eenkennigheid en verlatingsangst. Rond de 18 maanden ontwikkelt zich de angst om gescheiden te worden van de primaire hechtingsfiguur, de zogenaamde separatieangst. Om een hechtingsrelatie met beide ouders te kunnen vormen is het van belang dat hij frequent contact heeft met beide ouders. De hechtingsrelatie met de uitwonende ouder (de vader) mag echter niet ten koste gaan van de hechtingrelatie met de primaire hechtingsfiguur (de moeder).³⁸ Een zorg- en omgangsregeling moet kort, frequent en gebaseerd zijn op regelmaat en stabiliteit.³⁹ Het kind moet zich vertrouwd voelen in de ruimte waarin de contacten plaatsvinden. Vanaf het tweede levensjaar kan het kind beter om-

gaan met de afwezigheid van de primaire hechtingsfiguur. Op voorwaarde dat de vader een hechtingsrelatie met hem heeft kan het kind wat langer bij hem verblijven, waarbij een overnachting niet hoeft te worden uitgesloten. De continuïteit in zorg en het contact met de primaire hechtingsfiguur mag echter niet worden aangetast.

Bij 36 maanden kan het kind wat langere tijd bij de uitwonende ouder verblijven, waar hij ook kan overnachten. De contacten kunnen dan wat langer duren en minder frequent plaatsvinden.

Voor concrete suggesties voor contact- en zorgregelingen verwijs ik naar mijn boek 'Een ouderschapsplan maken'.⁴⁰

11. Conclusies en aanbevelingen

Aan de hand van de hechtingstheorie en de daarmee verband houdende onderzoeksliteratuur kunnen de volgende aanbevelingen geformuleerd worden. Aanbevelingen die met name in de rechtspraktijk hun toepassing kunnen vinden.

11.1. Ten eerste

In de context van de Wet bevordering voortgezet ouderschap en zorgvuldige scheiding⁴¹ zou in een ouderschapsplan duidelijk naar voren moeten komen hoe ouders het hechtingsproces tussen het zeer jonge kind en de primaire hechtingsfiguur (meestal de moeder) gaan vormgeven. Het hechtingsproces zou uitgangspunt moeten zijn bij rechterlijke beslissingen als het gaat om zeer jonge kinderen.

In het kader van dat hechtingsproces zijn met name de volgende punten van belang:

a. Een kind dat jonger is dan 3 jaar is het meest gebaat bij een stabiele woon- en leefomgeving.

Frequente wisselingen van verblijfplaats zoals bij een co-ouderschapsregeling zijn niet wenselijk;

b. Frequent contact tussen het jonge kind en de uitwonende ouder (meestal de vader) is belangrijk. Het is een voorwaarde om de hechtingsrelatie met die uitwonende ouder tot stand te brengen of in stand te houden;

c. In lijn met het voorgaande zijn vakantieperiodes bij de uitwonende ouder voor zeer jonge kinderen af te raden. Dat geldt ook voor zogenaamde weekendregelingen, waarbij het kind een aantal dagen en nachten bij de uitwonende ouder verblijft zonder dat hij met die ouder een hechtingsrelatie heeft;

d. Het jonge kind moet beschermd worden tegen voortdurende conflicten tussen ouders.

Als er sprake is van een conflictvolle verhouding tussen de ouders en als blijkt dat het kind daarmee systematisch wordt belast is een omgangsregeling of een regeling inzake zorg- en opvoedingsstaken niet in het belang van het kind. Een alternatief kan dan zijn dat ouders (tijdelijk) geen of zo weinig mogelijk contact met elkaar hebben. De uitwo-

nende ouder kan dan toch omgang hebben en het kind wordt niet belast wordt met de confrontaties tussen de ouders.

11.2. Ten tweede

In scheidingssituaties waarbij sprake is van internationale kinderontvoering, in de zin van het Haags Kinderontvoeringsverdrag zou een kind dat jonger dan 3 jaar is niet teruggeleid moeten worden naar het land waar hij zijn gewone verblijfplaats heeft indien daarmee de relatie met de primaire hechtingsfiguur wordt verbroken. Daarmee zou er namelijk sprake zijn van verbroken hechting en een ernstig trauma voor het kind. Art. 13b van het bedoelde verdrag biedt de mogelijkheid om het zeer jonge kind niet terug te geleiden indien 'er een ernstig risico bestaat dat het kind door zijn terugkeer wordt blootgesteld aan een lichamelijk of geestelijk gevaar, dan wel op enigerlei andere wijze in een ondraaglijke toestand wordt gebracht'.⁴² Wel zou in dat verband duidelijk moeten blijken dat het on-

mogelijk is voor de ontvoerende ouder die tevens de primaire hechtingsfiguur is (meestal is dat de moeder) om samen met het jonge kind naar het land van waaruit zij het kind heeft meegenomen terug te keren en daar te verblijven.

Er zijn, concluderend, voldoende aanwijzingen om het belang van een veilige hechtingsrelatie als uitgangspunt te nemen bij het tot stand komen van een zorg- en omgangsregeling voor een kind dat jonger is dan 3 jaar. Een regeling die geen rekening houdt met de wijze waarop het jonge kind zich hecht aan de primaire hechtingsfiguur kan leiden tot een onveilige hechtingssituatie. Onveilige hechting kan leiden tot hechtingsproblemen, waarbij de vorm en de ernst kunnen variëren. De nieuwe wetgeving legt de nadruk op gelijkwaardig gezamenlijk ouderlijk gezag. Vanuit het jonge kind gezien is het echter vooral belangrijk om de nadruk te leggen op een veilig hechtingsproces.

31. J. Kelly & M. Lamb, 'Using child development research to make appropriate custody and access decisions for young children', *Family & Conciliation Courts Review*, 2000, 38, (3), p. 297-311.
32. J. Byrne, T. O'Connor, R. Marvin, W. Whelan, 'Practitioner review: The contribution of attachment theory to child custody assessments', *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 2005, 46, p. 115-127.
33. J. Solomon & Z. Beringen, 'Another look at the developmental research': Commentary on Kelly and Lamb's 'using child development research to make appropriate custody and access decisions', *Family Court Review*, 2001, 39, p. 355-364.
34. J. Solomon & C. George 'The effects on attachment of overnight visitation in divorced and separated families: A longitudinal follow-up'. In J. Solomon & C. George (Eds.), *Attachment disorganization*, New York: Guilford, p. 243-264.
35. J. Kelly & M. Lamb, 'Using child development research to make appropriate custody and access decisions for young children', *Family & Conciliation Courts Review*, 2000, 38, (3), p. 297-311.
36. A. Ram, R. Finzi, O. Cohen, *Journal of Divorce & Remarriage*, 2002, vol. 36 (3-4), p. 41-55.
37. L.A. Sroufe, 'Socioemotional development'. In J. Osofsky (Ed.), *Handbook of Infant Development*, 1979, New York: Wiley, p. 462-516.
38. L.A. Sroufe, 'Socioemotional development'. In J. Osofsky (Ed.), *Handbook of Infant Development*, 1979, New York: Wiley, p. 462-516.
39. W.F. Hodges, T. Landis, E. Day & N. Odelberg, 'Infants and toddlers and post divorce prenatal access: An initial exploration', *Journal of Divorce & Remarriage*, 1991, 16, p. 239-252.
40. P. Vermeulen, *Een ouderschapsplan maken. Tips en adviezen voor ouders die gaan scheiden*, 2008, Rotterdam: Wilkerdon uitgeverij.
41. Wet van 27 november 2008 tot wijziging van Boek 1 van het Burgerlijk Wetboek en het Wetboek van Burgerlijke Rechtsvordering in verband met het bevorderen van voortgezet ouderschap na scheiding en het afschaffen van de mogelijkheid tot het omzetten van een huwelijk in een geregistreerd partnerschap (Wet bevordering voortgezet ouderschap en zorgvuldige scheiding).
42. Verdrag inzake de burgerrechtelijke aspecten van internationale ontvoering van kinderen (HKOV), 1980.